

Рідкісне фото

Лариса Мірошніченко

ПРИТЯГАЛЬНА СИЛА ДИТЯЧИХ ОБЛИЧ
(З ЕТЮДІВ ПРО ФОТОГРАФІЇ З АРХІВУ КОСАЧІВ)

У журналах “Рідний Край” та “Молода Україна” Олена Пчілка часто публікувала репродукції з родинного архіву Косачів: портрети, групові знімки, краєвиди, архітектурні ансамблі, зразки народної скульптури, мальованого посуду, українського одягу, вишивок, мережок. Зазвичай редактор-видавець не вказувала імен зображених на фотографіях своїх рідних: кожен знімок — напрочуд промовистий і естетично бездоганий — був узагальненням змісту й самого духу часопису. Той, хто ознайомлений з багатющим фотоархівом Косачів, пізнає в журнальних репродукціях і Олену Пчілку, й Ізидору Косач, і Михалка Кривинюка.

Здавна пам’ятається один груповий знімок, уміщений у журналі “Рідний Край” 1911 року (№ 13-14, квітень). На наш погляд, це фото має особливу притягальну силу: на ньому зображений яскравий гурт дітей. *“Українські Діти, що були учасниками Шевченкового свята, в Києві, у 1910 році, — проказували Вірші Шевченкові, співали, грали”* — такий текст подала під цим знімком Олена Пчілка. Тривале розглядання фотографії (навіть за тієї обставини, коли не знаєш імені жодної дитини) дарує нам відчуття справжності переживання від того “гарячого” сигналу, яке посилає з минулого щирий дитячий образ. У гурті їх дев’ятнадцятеро.

Дивно, але жодної сполоханої, розгубленої перед вічком апарата постави чи жесту; найменшої ніяковості перед поважними дорослими, що безумовно були присутні під час фотографування. І таке звичне, затишне почування дітей у національному вбранні — усе це виражають врівноважені, невимушені жести маленьких рук, серйозні, пильні погляди. Щойно на дитячому ранку в Українському клубі (вул. Велика Володимирська, 42) вони прилучилися до гідної й важливої справи, пов'язаної з найдорожчим для України іменем, — Тараса Шевченка. На фото закарбовані маленькі постаті синів і дочок тих небагатьох київських родин, які в підневільній країні в маленькому, але надзвичайно дбайливому колі виховували свідомих патріотів-українців.

Серед оригіналів з фотоархіву Косачів, які дійшли до наших днів, цього знімка не виявлено. Хоча важко повірити в те, що фотографія, на якій зображено двох дітей з Косачівського роду (Євгенію Косач та Михалка Кривинюка), не зберігалася в родинному зібранні. І справді, “Список фотографій зі збірки родини Косачів” (фонд 107, №159, машинопис, повторна копія), який нещодавно став власністю відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, за номером “146” таки зафіксував цей груповий знімок. Складала “Список...”, найімовірніше, Ізидора Петрівна Косач (Борисова). Припускаємо, що вона могла лише продовжити цей машинописний список, який свого часу надрукувала невтомна її сестра Ольга Косач-Кривинюк: Ізидорі Петрівні можуть належати лише останні сторінки цього ретельного опису, де наведено фото, датовані, наприклад, 1949 роком, коли Ольги Косач-Кривинюк уже не було серед живих. Та й виправлення, дописки чорнилом у копії опису, що належить відділу рукописів, за багатьма ознаками, зроблено рукою Ізидори Петрівни. Після брата Михайла з дітей Косачів саме вона довгі роки захоплювалася фотографуванням і досить добре знала родинну фотозбірку. Ось чому у “Списку...” (246 позицій) чітко, зі знанням справи, вказано на оригінальні й аматорські знімки, зафіксовано розмір фото (з уточненням: “кабінетний” чи “візитний”), а також прізвища фотографів. І найголовніше — максимально розкрито зміст фотографії (наскільки це могла зробити сестра Лесі Українки): особи, датування, місцевість, подія, написи на фотографії тощо. Звичайно, щось залишилося за описом (те, що не зберегло точно пам'ять), десь могла вкраситися неточність. Проте цей “Список...” (можливо, і без кінцевих аркушів, бо не дійшло до нас якихось останніх фраз, якими звичайно закінчували сестри Лесі Українки свої документальні свідчення) — гідний достовірний додаток до фундаментальної праці Ольги Косач-Кривинюк “Леся Українка: Хронологія життя і творчості”. Він внесе чимало уточнень у “візуальну” біографію письменниці, а втім, і в події її творчого життя.

У цьому “Списку...” знімок з дитячого гурту, нарешті, і для нас прояснюється й “оживає”: оригінал, солідний розмір: 22,5 x 17 см; фотографи Гудшон і Губчевський, а далі підтекстівка, що перегукується з журнальною: “1909 р. після дитячого ранку, присвяченого пам'яті Тараса Шевченка, що його було улаштовано в українському клубі в Києві, де ці діти брали участь”. Отже, датування у “Списку...” не збігається з журнальним: тут ми схилимося до свідчення Олени Пчілки в часописі (1910 р.), адже публікацію від самої події, зображеної на фото, відділяв усього один рік, і помилка редакторки була найменш вірогідною.

Якщо описувала це фото Ізидора Косач, то з такої часової відстані її пам'ять на обличчя видається просто дивовижною: лише одну дівчинку вона не розпізнала на цьому знімку, а вісімнадцять діток тепер нам відомі. Ось як це фото розшифровує “Список фотографій зі збірки родини Косачів” (подаємо без жодних втручань у текст): *“Група: зліва направо сидять перший ряд (менші діти): Ткаченко (син укр. гром. діяча, пізніше міністр УНР, і письменниці укр. Наталії Романович-Ткаченко), Ткаченко Наталя (дочка Романович-Ткаченко), Юрко Ігнатович (племінник дружини Ів. Франка, син О.Ф.Ігнатович та В.В.Ігнатовича, члена “Старої Громади”), Михайльо Кривинюк (племінник Лесі Українки), Ярослав Стешенко (син Івана Стешенка, відомого укр. гром.*

діяча і письменника і онук Михайла Старицького) і Молчановський; другий ряд, сидять: Богдан Степаненко (син укр. діяча, довголітнього завідувача єдиної укр. книгарні “Київської Старини” в Києві за царату), Харитя Кононенко (укр. гром. діячка, розстріляна німцями в Рівному під час нім. окупації), Ольга Ігнатівич, Євгенія Косач (племінниця Лесіна); стоять: Вероніка Черняхівська (дочка відомої укр. письменниці-драматурга, гром. діячки), 2-й син Молчановського і 3-й син Молчановського, невідома дівчинка, Віра Молчановська (всі Молчановські діти відомого укр. діяча 1900 років – Молчановського), Оріся Стешенко (онука Старицького Михайла), Гапуня Мельник, за нею Володимир Ігнатівич (в білій сорочці), а поруч Тарас Лисенко (в жупані, молодший син Миколи Лисенка)”.

Як бачимо, авторка опису фотографії, поринаючи в різні часові виміри, не стримувала блискавичні цюхвилинні картини своєї пам’яті – вони короткими різноплановими повідомленнями-вкрапленнями лягали на папір: з обличчями українських дітей, їхніми долями вона, безперечно, пережила над цією фотографією глибоке емоційне збурення.

Додамо й ми штрихи до портретів деякого з тих, хто зображений на цій фотографії (за скупими документальними даними, які вдалося з’ясувати), доторкнемося бодай в окремих фрагментах до історичної реальності, в якій пройшли свої життєві дороги ці маленькі українці, діти жменьки київських незденаціоналізованих інтелігентів.

Передусім укажемо на трьох дітей Ігнатівичів, зображення яких (значно менших, ніж на цій фотографії) зберігає ще один знімок з родинного архіву Косачів¹, зроблений у Зеленому Гаю 1902 року: маленьку Олю Ігнатівич тримає на руках Антоніна Трегубова, а ще меншого її брата Юрка тримає мати Ольга Федорівна Ігнатівич (Хоружинська); старший Володя Ігнатівич сидить окремо, він, певне, вже добре запам’ятав це гостювання в родині Косачів на Полтавщині. До речі, батько цих дітей Віктор Володимирович Ігнатівич, провідний член Старої Громади, директор державного банку в Києві, з 1900-х років був скарбником Українського клубу.

Четверо дітей Молчановського – три сини й дочка (Ізидора Петрівна не запам’ятала, мабуть, їхніх імен). Зауважимо, що перед нами, очевидно, діти Нікандра Молчановського (1858–1906)², вченого-історика (учня В.Антоновича), члена Старої Громади, що був засланий як політично неблагонадійний до Сибіру, і це позбавило батька чотирьох дітей права на професуру. За дорученням Київської Археологічної Комісії він працював в архівах Стокгольма й Будапешта; зібраний там матеріал до історії України часів Б.Хмельницького та І.Мазепи опубліковано вже після його смерті. В Енциклопедії Українознавства подано ще раз прізвище “Молчанівський Феодосій” (р. н. 1899). Видається, що на нашій фотографії серед трьох синів Молчановського є й Феодосій, що пішов батьковою дорогою і став археологом, директором музею в Бердичеві, співробітником ВУАН. Дослідник городищ “у Райках (їм присвятив свої гол[овні] праці), Городську, Вишгороді і в Києві”³, Т.Молчановський був заарештований і засланий 1937 року. Подальша доля його невідома.

По-діловому склавши рученята, сидить біля Олі Ігнатівич кругловице біляве дівча Харитя (Харися). Родом з Полтавщини, вихованка В.О.О’Коннор-Вілінської, вона стане громадською та господарською діячкою, активісткою українського жіночого руху. Закатована фашистами в 1942 році⁴.

Глибокими вдумливими очима дивиться з фотографії вродлива онука Михайла Старицького, єдина дочка Людмили та Олександра Черняхівських Вероніка (Рона).

¹ Див.: Лариса Петрівна Косач-Квітка (Лєся Українка): Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія. – Нью-Йорк; К., 2004. – С. 430.

² Див.: *Енциклопедія Українознавства*: Словникова частина / Гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1962. – Т.5 – С. 1644-1645.

³ *Там само*. – С. 1644.

⁴ Див.: *Лисенко М.* Листи. – К., 2004. – С. 628.

Талановита українська поетеса й перекладач. Засуджена постановою трійки при Київському НКВС 21 вересня 1938 року до вищої міри покарання. Розстріляна наступного дня⁵.

Зі скрипкио сфотографувався молодший син М.В.Лисенка Тарас. Він був великою втіхою батька-композитора; про восьмирічного Тарасика М.В.Лисенко писав уже як про дуже здібного й музично обдарованого хлопчика. Тарас Лисенко грав на багатьох музичних інструментах. Працював у Нотному відділенні бібліотеки ВУАН. Його зоря погасла раптово в рідному Києві на 21-ому році життя (помер від сухот чи пневмонії після застуди).

Серед дітей, що виступали на Шевченковому святі, бачимо доньку й сина Стешенків. У першому ряду, підперши рукою голову, сидить у вишиванці 6-річний Ярослав Стешенко (1904–1939), майбутній український бібліограф і книгознавець, науковий співробітник Українського Наукового Інституту книгознавства, співробітник журналу “Бібліологічні Вісті”; автор праць про Г.Нарбута, С.Маслова, статей з питань книгознавства тощо. Репресований, помер на засланні в Казахстані. А до того 14-літньому Ярославові судилося стати єдиним свідком розстрілу свого батька – поета й генерального секретаря освіти Української Центральної Ради Івана Матвійовича Стешенка – темної літньої ночі 1918 року. Син Ярослав не дожив до 1941 року, коли в Дарниці (під Києвом) була розстріляна співробітниками НКВС його мати – українська письменниця, громадська діячка й педагог Оксана Михайлівна Стешенко (наймолодша донька М.П.Старицького).

У третьому ряду на знімку стоїть ставна 12-літня Оріся Стешенко (1898–1987); з цієї сім’ї вона одна вижила. Українська драматична акторка. У 1920–1923 рр. – у театрі ім. Т.Шевченка в Києві, у 1923–1933 рр. – у “Березолі”, у 1934–1949 рр. – у театрі ім. Т.Шевченка в Харкові. Перекладач і публіцист. На початку 1970-х років І.І.Стешенко було виключено зі Спілки письменників України за “співпрацю з дисидентами”⁶. Ірина Іванівна зберегла й передала Україні родинний архів Старицьких-Стешенків (понад 20 тисяч одиниць).

Оріся Стешенко – одна із зображених на цій фотографії дітей, які були зігріті безпосередньою увагою та теплом серця Лесі Українки. Мати Орісі (Оксана Старицька-Стешенко) пам’ятала про чарівний подарунок Лесі Українки її донечці Орісі. Це була великодня писанка, розмальована письменницею: “Її писанки були ніжні, тендітні, без яскравих фарб. Іноді малювала вона на яєчках і ніжні арабески власного витвору”. На писанці, подарованій Орісі, було намальовано ніжні лілеї. Оскільки писанка довгий час зберігалася у Стешенків, Оксана Михайлівна згадувала значно пізніше: “Мені завжди здавалося, що ці лілеї – прообраз самого автора”⁷.

“На Володимирській вулиці, 42 містився український клуб “Родина”⁸, – писала племінниця Лесі Українки Євгенія Косач (1898–1977), 12-річна дівчинка в центрі фотографії, – куди нас виводили на вистави, концерти, новорічну ялинку тощо. Частіше всього нас (мене та кузена Михалька) водила тітка Дора, наймолодша Лесина сестра, бо вона сама була тоді молода, жвава, вродлива, любила усякі розваги.[...] Старійшиною клубу “Родина” був Микола Віталійович Лисенко. Я неодноразово чула, як він грав на роялі. Влітку 1912 р. клуб був закритий урядовим “присутствием об обществах”, бо в бібліотеці-читальні після ревізії книжок було знайдено примірники американської газети “Свобода”, що, до речі, виходила за цензурним дозволом”.

Євгенія (Імочка) Косач, дочка Михайла Косача та Олександри Судовщикої (Грицька Григоренка), до п’ятнадцятилітнього віку мала змогу спілкуватися з тіткою Лесею не лише під час безпосередніх зустрічей, а й листовно. На схилі літ Євгенія

⁵ Див.: Хорунжий Ю. Людмила Старицька-Черняхівська // Людмила Старицька-Черняхівська. Вибрані твори: Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. – К., 2000. – С. 30-31.

⁶ Енциклопедія Українознавства. – Т. 8. – С. 3057.

⁷ Спогади про Лесю Українку. – К., 1971. – С. 325.

⁸ Клуб “Родина” був організований у жовтні 1912 р. після того, як влада заборонила Український клуб, заснований у 1908 р. з ініціативи М.В. Лисенка.

Михайлівна спробувала у спогадах оживити картинку єдиного з незабутньою людиною часопростору, побувати в її незримій присутності: “У 1905—1906 рр. на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, 97 зимувала тьотя Леся. Буваючи в Косачів, я часто сиділа на каналі (у тьотиній кімнаті), обшитій кольоровими плахтами, сиділа тихо, щоб не заважати тьоті Лесі думати, а вона ходила поволі по кімнаті взад і вперед, часом підходила до вікна і замислювалася. Ходила вона трохи накульгуючи на ліву ногу, бо в неї був туберкульоз кістки лівої ноги. Росту була середнього, але здавалася вищою завдяки довгим сукням. На лівій руці завжди носила чорну рукавичку, щоб приховати шрам (її видалили одну з кісточок на руці). Обличчя у тьоті Лесі було жовтувато-засмагле, замислене, очі розумні, глибокі, трохи журливі, коли вона розмовляла з дітьми, — то лагідно усміхнені. А часом, сівши біля мене на каналі, розказувала щось цікаве. Тьотя Леся прищеплювала мені любов до музики, настоювала на тому, аби мене вчили грати на фортепіано”⁹.

П’ятирічний Михалко Кривинюк (син молодшої сестри Лесі Українки Ольги та Михайла Васильовича Кривинюка) на груповому знімку найменший. Та як гордо піднесено голову і який зосереджений погляд... Це та дитина, яку немовлям тьоті Лесі довелося певний час доглядати (“ми з ним “друзі дитинства” як він ще був “тюсіня ненесенька” і “вутьятко легеньке”); поетеса вишила тоді шестимісячному хлопчику сорочечку, яка дивом уціліла й нині експонується в музеї письменниці в Києві. Про особливу ауру дитинства Михалка, про той прихований, але відчутний діалог цього правдивого українця з рідними на всіх життєвих дорогах — уже в іншому етюді про дитячий портрет з архіву Косачів.

⁹ Косач Є. З сімейних спогадів // *Леся Українка*: Публікації. Статті. Дослідження. — К., 1984. — С. 257.

Наші презентації

Київська Русь. — 2007. — Кн. 2 (XI): Хвилі

Ця перша “регіональна” “КРу” присвячена Одесі. Відкриває номер Д.Стус (“Хвилі часу і волі”) та його інтерв’ю з Василем Кременем “Україна може приростати лише освітою...” У “P.S.” або кілька прикрих слів pro” головний редактор сповіщає, що редакція “КРу” видає лише 1-й том із підготованого тритомника наукового видання творів В.Стуса для бібліотек України через незабезпечення його, крім першого тому, коштами державою і Держкомтелерадіо. Отже, Василь Стус не потрапить до бібліотек...

Проза: “Танжер” Івана Козленка (відгук Оксани Плаксії “Специфіка топосів”) — другий після “Майстра корабля” Ю.Яновського роман про Одесу; Ганна Костенко — оповідання “Не дивись так” і “Присвята загиблим”; Василь Грозивий (“Заборонена зона”).
Поетія: добірка зі зб. “Трансністрія” (з післясловом Я.Голобородька)

та розмова з Вас.Махном “BITCH/BEACH GENERATION” (Київ — Нью-Йорк).

Американський мистецтвознавець Наталя Есворсі презентує картини-“езотеричні трактати” (стиль семантичний реалізм) представника “Паризької школи українського живопису”, дійсного члена Російсько-Італійської академії Ferrony, Nouvelle Akademi Libre, Paris Костянтина Скопцова з його ж ремарками до представленого тут циклу “Книги Просперо”.

У розділі “Матриця” — “Феодосій Печерський: життя чи диво?” Олени Вдовиної. У “Переобліку” — про аудіокнижки компанії “А.Е.Л.” пише Марина Корнієнко. Уміщено відгуки на “Богемну рапсодію” Олеса Ульяненка (К.Лебедева), “Квіти цміну” Мар’яни Савки (Т.Рязанцева), “Червоне солодке сонце” Галини Логінової (Г.Улюра).

В.Л.